

Länsstyrelsen
Västerbotten

Kulturhistoriska värdebeskrivningar över kyrkomiljöerna i Västerbottens län

Norrbykärs kyrksal, Umeå kommun, Västerbottens län

Kyrkomiljön

Ögruppen Norrbyskär, ca 4 mil sydväst om Umeå, är intimt förknippad med familjen Kempe och sågverksindustrin som förlades dit i slutet av 1800-talet. På denna tidigare karga och obebodda plats byggdes ett sågverkssamhälle upp vars epok blev kort men intensiv från starten 1895 till nedläggningen 1952. De goda hamnförhållandena, närheten till Västerbottens skogar och den billiga marken gjorde Norrbyskär till en idealisk plats för etablering av en ny ångsåg, när företaget Mo och Domsjöes vattensåg i Mo utanför Örnsköldsvik blivit omodern. Som mest bodde omkring 1400 personer på ön på 1920-talet och sågen var då en av norra Europas största ångsågar. Vd:n Frans Kempe såg även fördelar med det ensliga läget för att företaget lättare kunde kontrollera arbetarnas sociala beteende som exempelvis tillgången till rusdrycker. I gengäld skulle samhället bli modernt och påkostat. Stockholmsarkitekten Kasper Salin, som var en av landets främsta arkitekter vid den tiden och något av företagets chefsarkitekt, anlätades för att bl.a. rita arbetarbostäderna, förvaltarbostaden och skolans byggnader, men även Frans Kempe själv hade stort inflytande över samhällets planering och utformning.

Planen är strikt rätlinjig och följer det klassiska mönstret för brukssamhällen, med arbetarbostäder placerade längs en lång och rak bruksgata mellan två viktiga fondbyggnader, som ofta var disponentbostaden och kyrkan. På Norrbyskär var det istället såghuset och skolan. Skolans huvudbyggnad i södra fonden flankeras av två mindre flyglar avsedda för lärarbostad i väster och lokaler för slöjd, gymnastik och skolköksundervisning i öster. Byggnaderna, som alla har två våningar, avgränsar skolgården. Bruksgatan avslutas framför skolan i en grusad vändplan med rund gräsyta.

Någon kyrka fanns inte på Norrbyskär, och resorna till sockenkyrkan i Nordmaling var både långa och besvärliga. Särskilt pådrivande för en egen kyrka var de s.k. ”moabiterna”. Så kallades de många arbetare som flyttat till Norrbyskär från den nedlagda sågen i Mo. (Den skämtsamma benämningen kom väl främst efter hemortens namn men moabiterna var också ett folkslag som omnämns i Bibeln.) Följden blev att skolans samlingsal ganska snart kompletterades med ny inredning och blev kyrksal. Jordfästningar, vigslar och liknande skedde dock i Nordmaling, eller senare i Hörnefors församling som bildades 1913.

En klockstapel uppfördes ett trettio-tal meter norr om västra flygeln 1928 – samma år som sågverksrörelsen nådde sin höjdpunkt med rekordproduktion. Stapeln är av bottnisk typ, sannolikt efter förebild från stapeln i Nordmaling. Den är uppförd i regelverkskonstruktion och klädd med stående brun panel. Takfallen är täckta av små brädspån. Klockvåningen är smyckad längst ner med en vitmålad platt balustrad och ljudöppningarna däröver är rektangulära, smyckade med kartuschformade listverk. Begravningsplats saknas.

Efter sågverksnedläggningen har det varit skiftande nyttjandegrad och verksamhet i skolbyggnaderna. De ägs f.n. av Stiftelsen Norrbyskärs ungdomsgård. Svenska kyrkan har under flera decennier bedrivit konfirmationsläger här under somrarna. Norrbyskärs har sedan 1970-talet också utvecklats till ett välbesökt turistmål. Även om de flesta byggnader och lämningar som hör ihop med industrin är borta så finns mycket av övrig bebyggelse kvar, med relativt välbevarad tidsprägel. Området utgör därför en kulturmiljö av riksintresse (AC 5).

Kyrksalsbyggnaden

Skolan, där kyrksalen ursprungligen utgjorde samlingshall, uppfördes 1893–94 efter ritningar av Kasper Salin. Stilmässigt finns inslag av nybarock och amerikansk villastil. Den rektangulära byggnaden i två våningar är uppförd på huggen naturstengrund i liggande timmer (stående mellan tätsittande fönster). Fasaden är klädd med fältindelad stående och liggande dubbelfasspontpanel. Sadeltaket är täckt med falsad bandplåt, men var ursprungligen täckt av papp med påspikade lister. Fasadschemat är, liksom byggnadernas förhållande till varandra, strikt symmetriskt. Utmärkande drag för byggnadens huvudfasad mot norr är de båda trappornas med karnissvängda takhuvor i byggnadens ändar samt den triangelformade frontespisen i mitten. Vid respektive torn finns öppna utskjutande farstuvistar med branta sadeltak och svarvade stolpar och räcken, vilket var på modet vid tiden. De rektangulära fönstren med korspost är målade i kromoxidgrönt, liksom de glasade spegeldörrarna och vissa detaljer på förstuvistarna. Fasaderna var vid karaktäriseringsbesöket ljusgråvita i likhet med fasaderna på de närliggande arbetarbostäderna längs bruksgatan.

Utvändigt har skolbyggnaden i stort sett behållit sin ursprungliga karaktär. Den mest påtagliga förändringen är att den höga slanka skorstenen bakom frontespisen är riven. Andra förändringar är bytet av takmaterial (från papp via eternit till bandplåt), förenkling av listindelningen, byte av delar av panelen och delvis ändrad färgsättning. Förstuvistarnas snickerier var exempelvis inte gröna från början. Tornhuvornas flöjlar och spiror rekonstruerades efter äldre foton 1988.

Även i byggnadens inre finns mycket från sekelskiftet 1900 bevarat. Bottenvåningen inrymmer en större tambur och två skolsalar. Via den västra trappan med svarvat räcke kommer man upp till kyrksalen i övre våningsplanet. De bevarade snickerierna, de svarvade trappräckena, spegeldörrarna, panelerna på väggar och tak samt trägolven är betydelsefulla för upplevelsen att miljön är relativt intakt, trots att en del förändringar genomförts som varit mindre lämpliga. Kyrksalen och rummet utanför (mot norr) upplevs tyvärr något mer förändrat än bottenvåningen.

Genom två spegelförsedda pardörrar som är ådringsmålade i mörkbrunt kommer man in i kyrksalen. Den har stora rektangulära fönster mot söder men saknar fönster mot norr. Koret är vänt mot öster och i väster finns en orgelläktare. I rummet samsas minst tre olika tidsperioder. Från byggnadstiden återstår det synliga takbjälklaget, med sina fina genombrutna snickerier i partiet mellan stödben och högben. Även det mörka fernissade trägolvet, fönsteröverstyckena över gavelfönstren i öst och väst, listindelningen av väggen ovanför bröstningshöjd, samt den enkla bänkinredningen fanns redan när rummet var samlingshall för skolan. Bänkarna påminner om parkbänkar med sina öppna gavlar, kryssmonterade ben och ribbor på sittyta och ryggstöd. De smidda ljuskronor

som ursprungligen satt i rummet förvaras numera i klockstapeln, men utan lamp-skärmar.

Den andra synliga tidsperioden representeras av den kyrkliga inredning som tillkom runt sekelskiftet 1900, när samlingsalen inreddes till kyrksal. Predikstolen, dopfunten, nummertavlan, den halvrunda och genombrutna altarringen samt altarprydnaden i form av ett kors med svepduk har nyklassicistisk symbolik och utformning och upplevs därmed som betydligt äldre än byggnaden i övrigt. Detta har sin förklaring i att det var de många invandrande arbetarfamiljerna från Mo som var pådrivande för inrättandet av en kyrksal på Norrbyskär. Den kyrkliga inredningen tillverkades därför efter förebild av Mo kyrka från 1826, med inredning från 1880-talet i vitt och guldbrons. Inredningen är välbevarad.

Den tredje tydliga årsringen är från renoveringen 1947–48. Från början hade rummet ett brant sadeltak med synligt öppet bjälklag och utsmyckade hanband. Taket var klätt med fas- eller pärlspont. Väggarnas bröstpartier var likaså klädda med stående panel och indelad i rutor med mörkare lister. Läktarbarriären hade ett svarvat balusterräcke. Vid renoveringen på 1940-talet förenklades interiören genom att kyrksalens innerväggar och innertak kläddes med porösa träfiberskivor. Taket sänktes och fick formen av ett tredingstak varvid de översta delarna av takstolarna doldes bakom träfiberskivor. Läktarbarriären byttes också ut mot en enkel täckt front klädd med masonite. De gamla balusterdockorna sparades i klockstapeln. Troligtvis tillkom de nuvarande armaturerna i mässing vid samma tillfälle. Korfönstrets glasmålningar med sol, strålar och kors och färgade glas kan också ha tillkommit ungefär vid denna tid, liksom den nuvarande läktarorgeln från Åkerman & Lund med fasad i brunbetsad plywood.

Ytterligare förändringar i kyrksalen har skett men ovisst när. Vid inrättandet till kyrksal förlängdes podiet i öster och fick en rundning framför altarringen. Vid något senare tillfälle har koravsatsens rundning mot norr byggts igen med plywood, för att åstadkomma en större plan yta. Några bänkar har även tagits bort längst fram. Färgsättningen i sandbeige på väggarna, vitt i taket och mörkt senapsbrunt på lister och synligt takbjälklag tillkom troligen på 1970-talet. Dessa ytor är målade med latexfärg. Den ommålning som skedde invändigt i samband med renovering av byggnaden 1988 ändrade inte denna karaktär på något sätt. Ovarsamma tekniska installationer, såsom omålade panikreglar på dörrarna, radiatorer i vissa fall högt placerade på väggen samt inte minst de fläktar som är placerade på framsidan av läktarbarriären drar ner helhetsintrycket en del, men torde vara möjliga att åtgärda.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kyrksalen i skolan på Norrbyskär får sitt värde främst genom att ingå som en viktig del i en mycket värdefull och innehållsrik kulturmiljö, som är klassad som riksintresse. Genom sin placering i fonden av den långa bruksgatan har byggnaden en särställning på Norrbyskär. Men även som tidsdokument har skolbyggnaderna ett betydande värde, eftersom de är relativt välbevarade, både utvändigt och invändigt. En del av de mindre lämpliga förändringar som genomförts skulle också vara möjliga att återställa. Utvändigt har den profana byggnaden drag av nybarock och amerikansk villastil. Några av de mest betydelsefulla karaktärsdragen utvändigt är den strikta symmetrin, trappornen med svängda huvar, farstukvistarna med svarvade detaljer, mittfrontonen och den varierade fasspontpanelen.

Kyrksalen präglas idag av främst tre skilda tidsperioder. Flera viktiga karaktärsdrag i kyrksalen finns kvar från skolans byggnadstid på 1890-talet, t.ex. det fernissade golvet, bänkinredningen och delar av det synliga takbjälklaget med sin snidade utsmyckning. Den homogena fasta inredningen som tillkom när skolans samlingsal inreddes till kyrksal, vittnar genom sin ålderdomliga utformning om de många arbetarfamiljer som kom till Norrbyskär från Mo och ville återskapa sin hemkyrkas välbekanta interiörer. Den fasta inredningen håller även hög hantverksmässig klass, med skickligt utformade sniderier som t.ex. svepdukens drapering, nummertavlans utsmyckning samt altarets, dopfontens och predikstolens typiskt nyklassicistiska dekor. De relativt stora förändringar av ytskikt m.m., som genomfördes på 1940-talet och som även skett därefter, förtar däremot en del av kyrksalens värden. Tidsmässigt representerar skolbyggnaderna, liksom miljön på Norrbyskär i övrigt, huvudsakligen decennierna kring sekelskiftet 1900. Framtida förändringar av kyrksalen bör ta den tidsperioden som utgångspunkt.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkomiljön och byggnaderna

- Norrbyskär utgör en mycket värdefull och miljömässigt känslig kulturmiljö (riksintresse). Skolan med kyrksal har genom sin placering, som är typisk för brukssamhällen, en särställning på ön.
- Byggnaden är välbevarad såväl utvändigt som invändigt och utgör därför ett fint tidsdokument. Tillsammans med övriga lämningar från sågverksepoken är den viktig för förståelsen av livet på ön. Den ingår i en turistiskt välbesökt kulturmiljö och den välbevarade karaktären gör byggnaden och skolmiljön även upplevelsemässigt värdefulla.
- Den välbevarade fasta inredning i vitt och guld som tillkom när kyrksalen inreddes har höga hantverksmässiga värden. Utformningen minner dessutom om ”moabiternas” inflytande på Norrbyskär och orsaken till hela sågverkssamhällets uppkomst, dvs. att företagets vattensåg i Mo lades ner. Korset med svepduk är en av länets få kvarvarande altarprydnader av denna typ, som var vanlig under 1800-talet.
- Klockstapeln utgör ett värdefullt sakralt tillägg i den annars främst profana miljön. Den tillkom 1928, vid samma tid som sågverksrörelsen nådde sin höjdpunkt.

Litteratur- och källförteckning

Ahnlund, Mats. *Norrbyskär – om tillkomsten av ett norrländskt sågverkssamhälle på 1890-talet*. Umeå 1978, diss. (På s 157 finns ett bra foto av samlingsalen innan den blev kyrksal.)

Glantz, Mats. *Norrbyskär*. Sevärt i Västerbottens län, Småskrift nr 18. Umeå 1999.

Norrbyuskär. Kulturhistorisk utredning. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 3, 1984.

Norstedt, Gudrun. *Norrbyuskär, sågverksön i Bottenhavet.* Umeå 1994. (En interiörbild från samlingsalen 1898 finns på s 173.)

Pettersson, Håkan. *Mitt Norrbyuskär. En guidad tur.* Umeå 1998.

Vård- och underhållsplanen för Norrbyuskärs kyrksal. Västerbottens museum 2004.

Inventeringsdatum: 2010-06-22

Ansvar karaktäristik och bedömning: Annika Lindberg, Historiska Hus AB och Andreas Grahn, Länsstyrelsen Västerbotten. Texten fastställd i feb 2012.

Rapport: Andreas Grahn

Norrbykärs kyrksal, Umeå kommun, Västerbottens län

Ögruppen Norrbyskär, 4 mil sydväst om Umeå, präglas fortfarande av den sågverksindustri som familjen Kempe byggde upp där på 1890-talet. Den långa bruksgatan kantad av arbetarbostäder sträcker sig längs hela Långgrundet. I fonden av gatan finns sågverket i norr och skolans byggnader i söder. Dessa byggnader har

därför en särställning på ön. Kyrka saknades på otillgängliga Norrbyskär och efter några år inreddes en kyrksal i skolans tidigare samlingsal. Miljön blev något mer sakral i och med att klockstapeln uppfördes 1928. Norrbyskär är en kulturmiljö av riksintresse tack vare de många bevarade byggnaderna från sågverkssamhällets korta epok ca 1890–1950. Satellitbilder från www.maps.google.se, hämtat 2011-03-08.

Skolmiljön ligger symmetriskt placerad i fonden av bruksgatan. Till vänster skimtar slöjd- och gymnastiksalsbyggnaden, i mitten ligger skolbyggnaden med kyrksal och till höger finns lärarbostaden, alla byggda 1893–94. Klockstapeln längst till höger uppfördes 1928.

Skolbyggnaden, där kyrksalen är inredd på övervåningen (baksidan). Några av de mest betydelsefulla karaktärsdragen utvändigt är den strikta symmetrin, trappornen med svängda huvar, farstuvistarna med svarvade detaljer, mittfrontonen, den varierade fasspontpanelen och korspostfönstren.

Norrbyuskärs kyrksal, Umeå kommun, Västerbottens län

I kyrksalen samsas främst tre tidsperioder. Från byggnadstiden återstår det mörka fernissade golvet, det synliga bänkinredningen. När skolans samlingsal blev kyrksal tillkom den sakrala inredningen: altare, altarring, predikstol, dopfont och nummertavla. Dessa tillverkades efter förebild från kyrkan i Mo och fick därför en nyklassicistiskt utformning som stilmässigt är äldre än byggnaden själv. Restaureringen 1947–48 innebar att de tidigare panelklädda väggarna och taket kläddes över med träfiberskivor och att det höga sadeltaket därmed sänktes till ett tredingstak. Färgsättningen är även ändrad, men ovisst när. Interiören torde ha varit mörkare från början. I anslutning till främre ingången ser man att koravsatsen är utbyggd med plywood i sen tid.

I bakre änden av kyrksalen byttes det tidstypiskt svarvade läktarräcket mot en täckt barriär klädd med masonite 1948. Troligtvis tillkom de nuvarande lampkronorna och läktarorgeln samtidigt. Värmebläktarna på läktarbarriärens framsida är exempel på mindre lämpliga installationer som bör åtgärdas.

Norrbykärs kyrksal, Umeå kommun, Västerbottens län

Den kyrkliga inredningen i vitt och guld är sinsemellan mycket sammanhållen. Även om den stilmässigt inte är anpassad till byggnadens ursprungliga arkitektur utgör den ett viktigt inslag som minne över sågverkssamhällets tidiga historia och de s.k. moabiternas inflytande för att en kyrksal skulle inrättas. Ljuskrönan i smide till höger hängde i samlingsalen från början och fram till 1940-talet, men förvaras nu i klockstapeln.

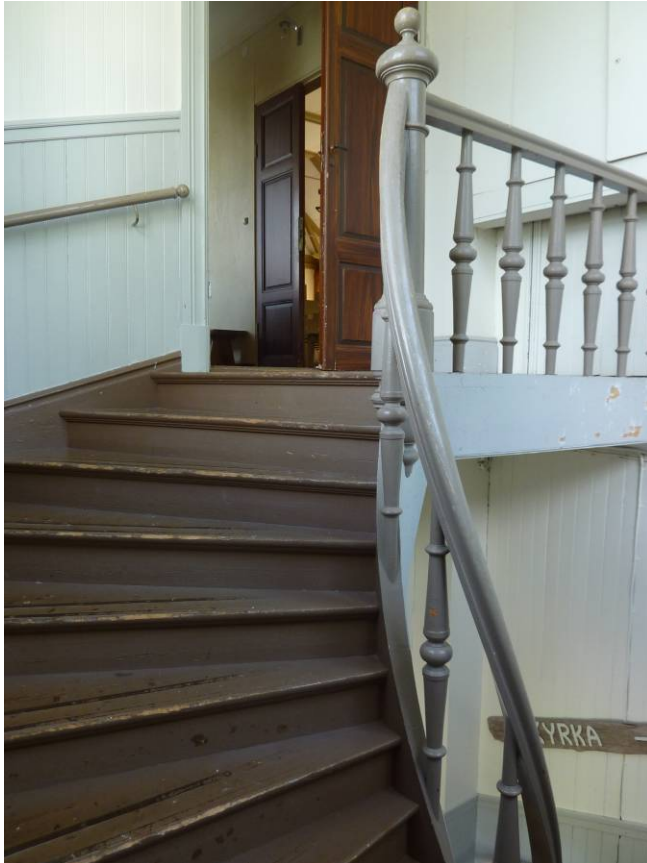
Inredningen håller hög hantverksmässig klass och visar prov på skickligt träsnideri. Altarprydnaden med kors och svepduk var vanlig under 1800-talet, men idag återstår bara några få i länet, sedan de flest bytts ut mot altarmålningar under 1900-talet. Predikstolskorgen och altaret är smyckat med nyklassicismens typiska symbolik; bibeln, Mose lagtavlor, törnekrona med kors och bågare etc.

Norrbykärs kyrksal, Umeå kommun, Västerbottens län

Ovan, vänster: Panikregeln på dörrarna mot kyrksalen är onödigt iögonfallande. De bör bytas mot en mer diskret lösning eller åtminstone färganpassas.

Ovan, höger: Även skolsalarna i bottenvåningen är välbevarade och bidrar till byggnadens autenticitet.

De välbevarade trapphusen med pärlspontpanel, trätrappor, svarvade trappräcken och ådringsmålade spegeldörrar utgör fina och tidstypiska kvaliteter att värna om.